

AUTOCOMPLAENÇA, CRÍTICA I OBLIT EN LA GESTIÓ DEL PATRIMONI A LA CONCA DE LA NOGUERA RIBAGORÇANA

Resum

Aquest article pretén donar a conèixer quins són els principals recursos patrimonials que posseeix la conca de la Noguera Ribagorçana, des del túnel de Vielha i la Vall de Boí fins a Benavarrí i Estopanyà, en matèria de patrimoni cultural i mediambiental, com ha anat evolucionant fins ara, què és el que tenim i quines polítiques per gestionar-ho s'han dut a terme.

L'anàlisi de les polítiques culturals i mediambientals en un territori pirinenc fronterer (a cavall entre Catalunya i Aragó) ens permetrà veure els *continuums* socials i polítics més enllà de la pròpia delimitació territorial, la implicació i el "passotisme" de la població i les polítiques d'autocomplaença, crítica, memòria o oblit que s'han gestat tant des de dins com de portes enfora en un territori caracteritzat per un excessiu localisme.

Finalment es parlarà de la superposició d'estructures polítiques i culturals a la Franja Ribagorçana, de la descoordinació en la gestió dels recursos i finalment de les diferents entitats culturals que hi participen, entre elles el recentment creat CERIB, a més de fer una proposta crítica de cap a on hauria d'anar la gestió cultural d'aquest territori.

Abstract

This article aims at discovering the principal patrimonial resources in the Noguera Ribagorçana watershed, from the Vielha and Boí valley tunnel until Benavarrí and Estopanyà, how this cultural and environmental patrimony has evolved and which politics have been made in order to manage it.

The analysis of cultural and environmental politics in a Pyrenees bordering territory (between Catalonia and Aragon) will help us seeing the social, cultural and political *continuums*, more than its own territorial delimitation, the associative movement implication, the population lack of interest and the self-pleasing, critical, memory or oblivion politics that have been created inside and outside a territory featured by an excessive localism.

Finally, some aspects will be presented, such as political and cultural structures superposition in the Franja Ribagorçana, non-coordination in revalorized resources management and finally, the work of different cultural entities which interact from a local or district ambit, such as the recently created CERIB.

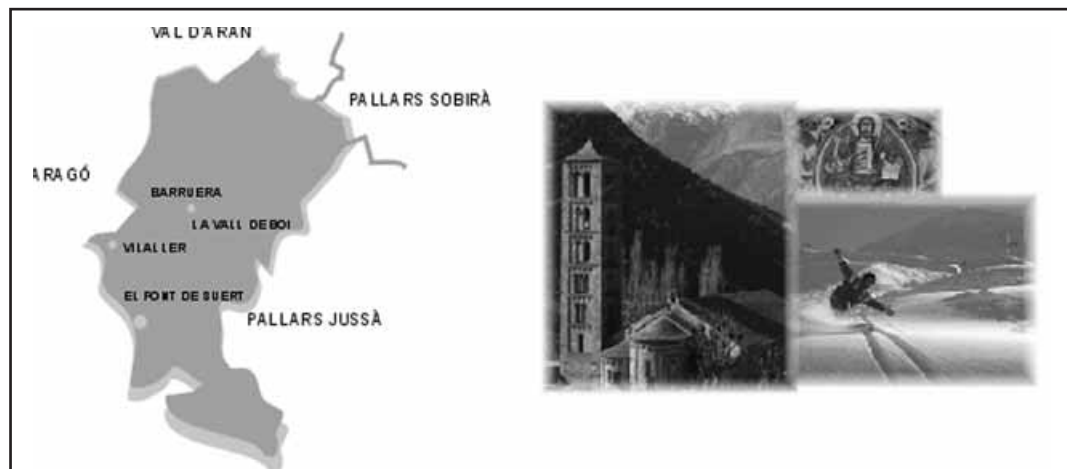
Carles Barrull Perna
Centre d'Estudis
Ribagorçans-CERIB.
Doctorand en Història a
la Universitat de Lleida

La Ribagorça, i en concret la conca de la Noguera Ribagorçana, posseeix un ingent patrimoni històric, artístic i cultural que, anteriorment, no ha estat suficientment valorat pels habitants del propi territori, més preocupats per la pròpia subsistència econòmica que per la protecció dels diferents béns patrimonials. Després d'una dictadura i d'una sagnant hemorràgia demogràfica, la popularització del turisme, i també el ressorgiment de nous col·lectius associatius han afavorit, en determinats llocs, la revaloració, la recuperació i la recerca de nous recursos patrimonials, que abans havien estat menystinguts, o la promoció d'uns determinats recursos en detriment d'altres, dins d'una societat i una conca que en trenta anys ha vist com la seva estructura demogràfica s'esquerdava, al mateix temps que es potenciava la bucòlica fisonomia d'uns pobles que sovint estaven allunyats dels centres de decisió. Així es passa d'una societat crítica o autocomplaent a una altra que viu de l'autocomplaença i dels oblitats.

1. Emigració i abandonament del patrimoni a la Ribagorça (1835-1988)

En una societat semiautàrquica i semiendogàmica que viu al llindar de la subsistència com és la ribagorçana, poc ha preocupat la custòdia i salvaguarda de l'anomenat patrimoni cultural. De fet, la nova política liberal en matèria fiscal impulsada per la mala climatologia i sobretot les diferents Guerres¹ Carlines que assotaren tota la conca al llarg del segle XIX motivaren que des de 1860 s'iniciés un incipient procés d'emigració tant cap a les ciutats com Lleida i Barcelona, com cap al veí sud de França. Aquests processos migratoris s'inicien amb una emigració temporal tradicional que es realitzava durant uns determinats mesos per anar a la collita o amb la transhumància cap a la terra plana o a la verema i d'altres tasques agrícoles i forestals al sud de França, fins que aquest moviment temporal es transforma en definitiu.

Mapa de la comarca de l'Alta Ribagorça.

La taula següent marca la davallada demogràfica de la conca:

MUNICIPI	1787	1857	1860	1900	1930	1940
Areny	1.046	1.596	1.519	1.148	1.032	971
Barruera	492	1.157	1.116	849	807	728
Benavarri	2.028	2.318	2.397	1.652	1.577	1.372
Betesa	150			315	269	236
Bonansa	421	522	536	418	367	354
Bono	164	403	360	278	228	263
Calladrons	363	397	393	358	383	328
Casserres	34	488	502	474	266	248
Castanesa	221	378	450	368	373	286
Cornudella	255	673	716	458	491	436
Durro	247	439	451	353	367	232
Espuga	201	776	807	362	394	376
Estopanyà	822	1.025	986	915	795	724
Fet	241	397	368	252	243	253
Llesp	321	535	570	410	389	337
Lluçars	452	434	446	203	290	277
Malpàs	202	420	461	354	328	383
Montanui	392	810	855	527	617	631
Nerill	184	216	236	174	163	147
Pilsà	447	448	462	375	307	253
el Pont de Montanyana	287	974	1.010	768	662	632
el Pont de Suert	343	472	511	511	488	470
Purroi	123	293	280	288	294	217
Sapeira	301	836	871	427	370	348
Sant Orenç	190	562	600	504	452	437
Sopeira	265	410	472	310	255	217
Tolba	726	707	741	657	566	486
Viacamp	427	602	675	458	471	449
Vilaller	363	811	842	593	494	590
Viu de Llevata	311	775	805	427	569	463

Font: *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*.²

Mapa de la nova Comarca de la Ribagorça.

Arran de la Guerra Civil de 1936-39 s'inicià primer un èxode de terratinents, clergues i persones vinculades a la dreta que fugien de la repressió que s'exercia a la Ribagorça republicana, especialment el juliol i agost de 1936; posteriorment foren els propis republicans els que van haver d'emigrar davant la victòria de l'exèrcit franquista, que arribà a aquestes contrades a primers d'abril de 1938. La pèrdua de la contesa, junt amb una dura repressió física i psicològica durant els primers anys de la postguerra, fins que es van acabar els darrers reductes republicans, posteriorment els maquis, amb el seu punt àlgid entre setembre de 1944 i el final de 1945 caracteritzat per l'ocupació de la Vall d'Aran, tot un seguit d'escaramusses que afectaren nombroses localitats ribagorçanes,³ i el sorgiment d'uns pols de desenvolupament urbà, afavoriren el camí cap a una migració important que continuà durant els quasi quaranta anys que durà la dictadura i el seu posterior degoteig demogràfic.

Si bé és cert que, gràcies a l'Empresa Nacional Hidroelèctrica Ribagorçana, (ENHER), a finals dels anys quaranta i especialment a les dècades dels cinquanta i seixanta arribaren centenars de treballadors, especialment andalusos i extremanys, que es dedicaren a la construcció dels embassaments i centrals elèctriques de la conca, arribada que beneficià substancialment la vila

del Pont de Suert, que veié un augment espectacular, gràcies al qual ha esdevingut un veritable centre comercial socioeconòmic de les valls septentrionals de la Ribagorça, la hiperegularització del riu Noguera Ribagorçana per a aprofitaments hidroelèctrics, amb la construcció d'embassaments com a Moralets, Escales, Canelles i Santa Anna a la Noguera Ribagorçana, afavorí el negament de les millors terres de conreu, i fins i tot d'algun llogaret, la desvertebració de les xarxes comercials i l'abandonament de les poblacions properes, especialment a l'antic terme municipal de Santorens o al de Fet. El primer d'ells va veure el negament de part de les seves terres i l'abandonament d'Aulet i, tot i tenir més població que Sopeira, aviat anà desapareixent fins que el 1965 es va annexar a aquest municipi. El segon, per les mateixes circumstàncies, s'annexà al de Viacamp, i tots aquests municipis del Montsec quedaren pràcticament abandonats.

La següent taula resumeix l'evolució demogràfica dels actuals termes municipals segons els Instituts Estadístics d'Aragó i de Catalunya:

MUNICIPI	1950	1960	1970	1981	1991	2001
Areny	1.534	1.314	1.209	504	439	366
Benavarri	2.120	1.857	1.542	1.364	1.233	1.120
Bonansa	333	276	118	66	70	84
Estopanyà	833	1.122	476	219	184	217
Montanui	1.090	972	603	422	327	296
el Pont de Montanyana	585	579	270	166	135	114
el Pont de Suert	3.136		2.982	2.879	2.300	2.048
Sopeira	558	470	415	151	144	105
Santorens	381	332				
Tolba	669	617	417	299	257	188
V. Boi ⁴	1.059		716	526	647	1.009
Viacamp	573	274	85	51	41	36
Vilaller	842		101	892	594	560

Font: Institut Aragonès d'Estadística, consultable a través de <www.aragob.es> i Institut Català d'Estadística, consultable a través de <www.idescat.net>

Aquests processos de pèrdua demogràfica van motivar que en les dècades dels seixanta i setanta fos necessària una nova reforma de l'administració municipal amb l'absorció, per part dels municipis més grans de la zona, d'altres municipis de població més reduïda, que creà així unes macrounitats municipals administratives difícils de gestionar i on el cap de municipi era qui ostentava els principals serveis bàsics, i contribuï també a l'emigració dels petits llogarets especialment cap a la ciutat, però també cap a la capçalera municipal

o un centre comarcal important, amb l'abandonament de molts llocs de poblament, tal com reflecteix la taula següent:

MUNICIPI	Despoblats	Fràgil	
Areny	Claravalls Iscles Obís Santa Eulàlia Soliveta Soperuny Suèri Tresserra	Berganui Betesa Molins de Betesa Puimolar	Areny Campament d'Areny Sobrecastell Rivera de Vall
Benavarri		Antença Castelló del Plà Estanya Siscar Pilsà	Benavarri Calladrons Purroi Aler
Bonansa	Bibils Espollà Gavarret	Buira La Torre de Buira Sirès	Bonansa
Estopanyà	Casserres del Castell Soriana	Saganta	Estopanyà
Montanui	Ribera de Castanesa Torre de Baró Seu de Dalt Seu de Baix	Ardanui Casterner Ervera Estet Fonchanina Ginast Vinyals	Aneto Benifons Bono Forcat Montanui Noals Senyiu
Pont de Montanyana	Colls Chiró Mora de Montanyana Soliveta Torrebaró	Montanyana	El Pont de Montanyana

MUNICIPI	Despoblats	Fràgil	
Pont de Suert	La Bastideta de Corroncui Beguda d'Adons Erillcastell Erta Esperan Massivert Montiberri Peranera Pinyana Pla de Corroncui Ventolà Viuet	Abella d'Adons Adons les Bordes Casòs Castellars Corroncui Gotarta Igüerri Iran Irgo Perves Sarroqueta Viu de Llevata	el Pont de Suert Llesp Malpàs
Sant Esteve de la Sarga		I'Agustina Alsamora Beniure la Clua Estorm	Sant Esteve de la Sarga
Sopeira	Aulet	Santorens Pallerol	Sopeira
Tolba		Almúnia de Sant Llorenç Lluçars Sagarras Baixas	Tolba
Tremp (la Terreta)	Casterner de les Olles Escarlà Esplugafreda Llastarri	Aulàs el Castellet Espills Orrit Sapeira Tercui Torogó	Castissent la Torre de Tamúrcia Espluga de Serra
Vall de Boí		Caldes de Boí Cardet Saraís	Barruera Boí Cóll Durro Erill la Vall Pla de l'Ermita Taüll
Viacamp	Fet Finestres Montfalcó Montgai l'Estall	Chiriveta Lliterà Viacamp	
Vilaller			Vilaller Senet

Font: elaboració pròpia.⁵

En la següent taula es mostra la dècada i el municipi que desapareix per a incorporar-se a un municipi més gran:

MUNICIPI	Abans de 1950	Anys 60	Anys 70	Km ²
Areny	Claravalls	Cornudella de Baliera Betesa		119,30
Benavarri	Aler	Calladrons Siscar Entesa	Purroi de la Solana Pilçà	156,49
Bonansa				37,30
Estopanyà		Casserres del Castell		88,70
Montanui		Castanesa		174,10
el Pont de Montanyana		Montanyana		48,60
el Pont de Suert		Llesp Malpàs Viu de Llevata		148,60
Sopeira		Santorens		44,10
Tolba		Lluçars		59,00
Tremp		Espluga de Serra Sapeira		301,99
Vall de Boí ⁶		Durro Taüll		219,50
Viacamp		Fet		107,70
Vilaller		Senet		58,70

Font: *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*.

Els processos migratoris dels anys cinquanta i seixanta han provocat no sols una pèrdua demogràfica i un envelliment de la població, a més d'una escassa dinamització i un aleniment econòmic, sinó també la recerca de noves alternatives per al desenvolupament. En aquesta època és quan els habitants de Purroi de la Solana abandonen el nucli antic i s'agrupen en un emplaçament al Plà, al voltant de l'encreuament de la carretera N-230 amb la carretera a Peralta de la Sal, o els habitants de Montanyana l'abandonen, i creix també el

Pont de Montanyana, tant el nucli urbà com el raval sorgit al voltant de la carretera N-230, situació que, en proporcions més reduïdes, també és realitzà a Areny. En ambdós casos, la construcció i posterior abandonament dels campaments d'ENHER, en les proximitats de la via de comunicació que des de Tortosa i Lleida discorre cap a la Vall d'Aran i França, ha motivat el desenvolupament econòmic i demogràfic de nous assentaments, a diferència dels abandonats campaments d'Aulet i Canelles. Junt amb aquests nous assentaments, des dels anys setanta, i especialment en els vuitanta, apareixen nous pobladors, neorurals, artistes i artesans que dinamitzen la zona de la Terreta (Espluga de Serra, Esplugafreda, Aulàs), Cornudella de Baliera (Areny), Corroncui (el Pont de Suert) o Pallerol (Sopeira).

Amb referència a la gestió del patrimoni cultural en aquesta època, aquesta era ben minsa i els processos desamortitzadors de 1837 i 1855, fonamentalment, que s'allargaren durant la segona meitat del segle XIX, afavoriren l'abandonament i la destrucció d'alguns temples i monestirs que foren abandonats pels eclesiàstics i passaren a mans privades que no s'interessaren en la seva preservació, i llur deteriorament, i la posterior ruïna, anà augmentant.

Aquest abandonament, afegit a l'incipient procés de deteriorament de diferents llogarets, motivà que des del darrer terç del segle XIX i especialment en el tombant de segle, el pillatge de les obres d'art i el saqueig de temples afavorís el trasllat d'algunes peces que custodiaven les esglésies parroquials a la seu episcopal amb la finalitat de preservar el llegat i d'instruir els seminaristes, tal com ho fa des del 1893 el bisbe Messeguer de Lleida en crear el Museu Diocesà⁷ o l'expedició de 1919 de l'Institut d'Estudis Catalans referent a les pintures romàniques de la Vall de Boí.

La Guerra Civil contribuï al deteriorament i a la pèrdua d'imatgeria, arxius, esglésies, ermites, capelles, etc. Posteriorment, en la postguerra, i dins de l'òrbita nacionalcatòlica, alguns d'ells, els dels municipis més grans, es restauraren, però aquells situats en altres indrets del terme municipal, no. D'aquesta manera, en el marc d'un nacionalcatolicisme que recolzava la dictadura sorgida arran de la Guerra Civil de 1936-39, des dels anys quaranta hi ha una pèrdua de patrimoni històric i artístic religiós i de centres de devoció, que afavoreix una religió centralitzada en la parròquia.⁸ Un deteriorament que anirà augmentant, junt amb el pillatge, quan a finals del franquisme i en la denominada Transició molts llogarets s'han abandonat i s'inicia una nova descoberta popular amb el turisme muntanyenc. Junt amb el deteriorament i la ruïna del patrimoni històric i artístic ribagorçà, sorgeixen noves esglésies parroquials com les del Pont de Suert, Sopeira i Purroi de la Solana, que demostren l'abandonament del passat i la recerca de nous emplaçaments de la població, generalment al voltant de la carretera N-230 o, en el cas de Sopeira, la recerca d'un lloc al poble abandonant el deteriorat i allunyat monestir d'Alaó.

En un context socioeconòmic com aquest, les perspectives culturals eren ben minses i, si bé és cert que hi ha un incipient moviment regeneracionista ribagorçà que s'inicià a la segona meitat del segle XIX i s'intensificà al tombant de segle, aquest era un cercle erudit

en algunes ocasions fins i tot unipersonal i molt local, per molt que les seves aspiracions fossin més comarcals. Però l'existència de diverses ribagorces, fins i tot més enllà de la simple divisió política i administrativa entre Aragó i Catalunya, i les característiques d'una societat que vivia al llindar de la supervivència i fins havia d'emigrar, propicien que tot el que tenia d'impulsor i d'*alma mater* aquesta iniciativa mori també. Exemples clars són en Joaquín Manuel de Moner i de Siscar de Fonz, autor entre d'altres nombroses obres, dels quatre volums de la *Historia de Rivagorza* el 1875-78; el polític i pensador Joaquín Costa, amb la creació de la Liga de Contribuyentes de Ribagorza; en Marcelino Gambón, fundador i director des de 1904 del periòdic *El Ribagorzano*, que des dels primers números anà unit a la figura de Costa i l'anomenada Lliga; Mossèn Anton Navarro; Víctor Oliva, autor de la novel·la *Eros Christ* (1908), ambientada a Sopeira;⁹ autors que traslladen en alguns casos les seves activitats a Barcelona com Pere Pach;¹⁰ Gaspar Torrente, director d'*El ideal de Aragón*; Àngel Samblancat, editor des de 1927 de l'efímer *Heraldo de Ribagorza*; Joaquín Maurín des de Lleida; el Pare Ramon Castel¹¹ des de Tolosa o Luis Gracia des de San Juan de Puerto Rico primer i més tard des de Saragossa.

A més, des del final del segle XIX fins a la dècada de 1920, les diferents autoritats van prohibir manifestacions de cultura popular que se celebraven dins d'un ambient festiu religiós, com podien ésser el Ball dels Salvatges de Benavarri o les diferents pasturades d'Areny, Benavarri, Camporrells, Castigaleu, Llaguarres, Lluçars, Monesma, Pobla de Roda, el Pont de Montanyana, Roda, Tolba, Torres del Bisbe, Benabent o Perarrua entre d'altres.¹²

Aquestes tradicions que es feien dins d'un context festiu, es van anar prohibint a causa que en moltes ocasions són una crítica al lloc i a llurs autoritats i, posteriorment, amb la Guerra Civil i la posterior dictadura, s'acabà amb moltes manifestacions festives locals com ara balls populars o carnivals.

En alguns llocs, la recuperació d'aquests balls tradicionals situats entre la devoció i la festa, entre el fet religiós i el pagà, es van restablir amb uns nous canals de comunicació com són els de l'església, com quelcom folklòric que s'ha de preservar i, d'aquesta manera, des de 1954, es van recuperar les pasturades a Benavarri i, a la dècada dels anys setanta i vuitanta, dins d'un ressorgiment cultural a la Ribagorça, de la mà d'uns joves capellans confinats pel bisbe de Lleida que eren devots de Sant Joan d'Àvila, es creà la revista nadalenca *Navidad*, on hi havia una portada i unes pàgines comunes i cada parròquia tenia unes pàgines reservades per a commemoracions parroquials, per a revalorar el passat, el patrimoni, etc., sempre en clau cristiana. En José Roy Lloret, més conegut com "Llonguet" d'Areny de Noguera publicà els seus escrits i poemes costumistes i folklòrics d'aquesta localitat des de 1974 fins un any després de la seva mort, ocorreguda el 1994.¹³ La seva vocació pastoral d'arribar a la societat els va fer organitzar campionats de futbol, camps, a Senet, Bono i més tard Aneto, i grups de jotes com l'Alto Ribagorza (1981-1999) d'Areny¹⁴ o l'efímer del Pont de Montanyana.

Junt amb aquests grups catòlics, que incloïen amplis sectors de la societat ribagorçana, amb la Transició s'inicià un altre tipus de col·lectius culturals, com és l'Asociación de Amigos de Sobrarbe y Ribagorza, que des de 1981 fins a 1985 foren els encarregats d'editar *El Ribagorzano*, o el *Queixa* de Benavarri, que es publicà des de 1979 fins a 1984. Dels primers, molts concorregueren a les eleccions de 1983, dins les llistes del PSOE, i ocuparen noves responsabilitats dins dels diferents consistoris municipals que contribuïren que a mitjà termini s'acabés la seva edició. De fet, aquesta experiència serviria per unir els ribagorçans aragonesos, per restablir vincles amb el Sobrarb i poder crear un centre ribagorçà-sobrarbenc de gestió de les ajudes de la Unió Europea, com és el CEDESOR, amb seu a Campo.

En aquests anys, en la preparació del II Congrés de la Llengua Catalana s'intensificaren les relacions entre la conca de la Noguera Ribagorçana, quan el 1983 els ajuntaments aragonesos d'Areny, Sopeira, Bonansa i Montanui i els catalans d'el Pont de Suert, Vilaller i Barruera buscaren crear una mancomunitat de municipis transfronterera, que al final no va reeixir.¹⁵ El 1984, vuit alcaldes de l'anomenada Ribagorça Oriental demanaven a través de la Declaració de Mequinensa el reconeixement de la llengua catalana a l'Aragó, assignatura que fou incorporada el curs de 1984-85 a les escoles de la Franja. El II Congrés propicià que diferents municipis de la conca de la Noguera Ribagorçana iniciessin conjuntament activitats culturals amb el nom de Tardaó Cultural que enfortirien socialment i cultural els lligams dels ajuntaments entre la part meridional i la septentrional, com a embrió de la futura Mancomunidad de la Ribagorza Oriental. Però també afavorí la reactivació cultural a la Baixa Ribagorça al voltant de la llengua catalana amb la creació dels Consells Profranja de la Llitera i de la Ribagorça que van començar a convocar els Premis de Literatura Infantil Despertaferro, que en vint anys han passat dels quatre-cents inscrits anuals als mil dos-cents actuals.

2. Entre la teoria i la realitat: creació, promoció i gestió del patrimoni (1988-2005)

L'existència de grans ajuntaments amb una escassa població facilita que des de finals de la dècada dels vuitanta aquests s'agrupin per oferir a la seva població uns millors serveis i comencin a aparèixer les diferents mancomunitats, representades aquí per la Mancomunidad de la Ribagorza Oriental, amb seu a Benavarri, aprovada oficialment l'11 d'octubre de 1988¹⁶ que volia, entre d'altres finalitats, la "promoción y desarrollo de la modalidad lingüística de la zona". A través del Decret 188/1992 de 17 de novembre,¹⁷ aquesta es converteix en "mancomunidad de interés comarcal", figura que es podia demanar des del 30 de maig de 1989, data en què va ésser creada per mitjà del decret 64/1989 concedit "a aquellas Mancomunidades cuyos fines, ámbito territorial y capacidad de gestión así lo justifican".¹⁸

La voluntarietat en la creació de les sis mancomunitats ribagorçanes va propiciar situacions curioses, com que Benasc no es mancomunés mai; que al 1992, els municipis meridionals de la recent creada Ribagorça Central (1990) creessin la Baixa Ribagorça, mentre que es quedà en la central la Pobla de Castre; o l'existència d'un municipi com la Vall de Lierp, que oscil·lava entre dues mancomunitats: Ribagorça Central i Isábena Medio. Per altra banda, el 16 de març de 1988, la Generalitat de Catalunya creà la comarca de l'Alta Ribagorça.

Però la creació d'uns ens supramunicipals propers als ciutadans contribuï a una separació institucional: la nova Alta Ribagorça s'abocà cap a Catalunya, i la Ribagorça Oriental cap a la zona de Graus i l'Aragó; la Tardaó Cultural finí a principis de la dècada dels noranta, i s'acabà amb la publicació el 1991 de l'obra de l'economista Ramon Tremosa;¹⁹ des de llavors s'optà pel concurs fotogràfic de Tolba. Si bé és cert que les relacions comercials i culturals entre ambdues ribagorces és molt gran, per això pel que fa a la sanitat, l'educació, la deixalleria i la protecció civil s'han anat subscriuint convenis de col·laboració entre el Consell Comarcal i la Mancomunitat de la Ribagorça primer i des de 2002, amb la comarca de la Ribagorça.²⁰

Els diferents programes Leader han creat en ambdós territoris uns grups de treball que han impulsat projectes i plans de millora dels nuclis antics, façanes, la rehabilitació d'ermites allunyades, de castells, de les esglésies romàniques de la Vall de Boí²¹ i la construcció d'una sèrie d'infraestructures culturals com:

- Museu Parroquial del Pont de Suert (1992), amb tot un seguit d'exposicions d'art sacre que es realitzaven any rere any
- Centro de Interpretación de la Ribagorça, situat a Areny, acabat el 1997, tot i que ja funcionava des de 1995
- Centro de Interpretación del Parque Natural Posets-Maladeta, a Aneto (municipi de Montanui), en funcionament des de 2000
- Centre d'Interpretació del Romànic de la Vall de Boí, a Erill la Vall, des de 2003
- Centro de Interpretación del Montsec, a Viacamp, en funcionament des de 2004
- Museu Parroquial de Benavarri, o sala d'exposició permanent d'art sacre de la parròquia de Benavarri
- Museu Etnogràfic Mas de Puybert, inaugurat per en Vicente Prior el 1999 en el Mas de Puibert, a les proximitats d'Aler (Benavarri)

Tots són uns espais museològics pels quals se'ns informa de les potencialitats turístiques i culturals del territori, i que mostren un veritable esforç en la dotació d'infraestructura cultural i turística.

Les potencialitats turístiques, econòmiques, culturals i mediambientals dels seus paratges, i també la preservació de diferents espais protegits, van afavorir en el passat la creació del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici (1955) i del Parc Natural de Posets-Maladeta (1994), però també ha contribuït perquè, des de l'any 2000, s'apostés per una dinamització socioeconòmica i una preservació mediambiental de territoris deprimits, com poden ésser la Terreta, el Montsec o la vila medieval de Montanyana.²²

Els diferents col·lectius culturals apareguts a la dècada dels noranta, alguns d'ells generalment "Amigos de" el poble on van néixer, els constitueixen els antics habitants de despoblats, o els propis veïns, amb la finalitat de realitzar una trobada anual a l'agost, a manera de festa major, tal com succeeix amb els de Finestres, Casserres del Castell, Tresserra-Claravalls, la Terreta (s'alternen en la celebració els llogarets de Sapeira, Torre de Tamúrcia i Espluga de Serra), o per recuperar tradicions perdudes com les d'Aneto.

Junt amb aquests col·lectius, en sorgeixen altres de dinamització cultural (Amigos de Montañana, 1990) i de dignificació de la llengua catalana com Amics del Montsec (1990), Amics d'Alaó (1992) o Associació Cultural d'Areny (1997). Seguint la petjada cultural dels noranta, a finals de 2001 es dona el pas per unir el món local amb el comarcal i el món cultural comarcal amb l'àmbit acadèmic i universitari, unint tota la Ribagorça, tant la catalana com l'aragonesa, de la mà del CERIB —el Centre d'Estudis Ribagorçans.

3. Conclusió: d'autocomplaences, memòria, desmemòria i oblit a la Ribagorça (2005)

En l'esdevenir dels temps, la Ribagorça, una comarca que des dels consistoris municipals o des dels diferents col·lectius culturals reivindicava millores en les infraestructures, criticava l'abandonament que sofria el Pirineu i el reconeixement de la seva llengua materna, la catalana, a l'Aragó, poc a poc ha anat callant, i ha vist com han augmentat els espais de la desmemòria en territoris despoblats com el Montsec, la Terreta, Montanyana o la vall de Betesa. En d'altres casos, la societat, submissa per por de represàlies com les que sofriren ara fa sols cinquanta anys, s'ha anat apaivagant, potser degut a un temor, potser perquè ha vist com les seves crítiques eren escoltades quan es volia, i en d'altres ocasions senzillament se'n prescindia, potser per una autocomplaença per viure el dia a dia, veient que s'ha millorat la qualitat de vida dels seus habitants, per mitjà de l'auge turístic i d'una aposta pel monocultiu del turisme. Però no ens enganyem, els resultats demogràfics del 2005 mostren que la pèrdua poblacional encara continua, tot i l'auge econòmic i demogràfic de la Vall de Boí, un municipi que, entre el balneari de Caldes de Boí, el Parc Nacional d'Aigüestortes,

l'estació de Boí Taüll (1986)²³ i el Patrimoni de la Humanitat (2000) ha aconseguit un veritable miracle impensable ara fa vint anys.

Si bé és cert que en els darrers quinze anys s'ha millorat substancialment la fisonomia dels nuclis antics de les capçaleres municipals i de molts llogarets i s'ha restaurat i consolidat tot un patrimoni històric i artístic, les conseqüències de la despoblació encara són visibles amb un simple cop d'ull. La creació d'uns punts d'informació i centres d'interpretació ha dotat quantitativament i qualitativa diverses poblacions d'unes infraestructures culturals, especialment a les capçaleres municipals, però encara costa crear circuits entre els diferents llocs del municipi o de la vall, tal com succeeix amb el Patronat del Romànic de la Vall de Boí, amb l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu o el Museu dels Dinosauris de la Conca Dellà, a la Franja. Aquells centres estan sols oberts en períodes turístics,²⁴ amb una promoció i divulgació escassa, fet que mostra les mancances d'una societat que viu de cara a l'estiu.

Si bé és cert que les relacions, a nivell social, entre les dues riberes són molt intenses, a nivell institucional aquestes són escasses, a excepció d'aquells temes que afecten la quotidianitat, com la sanitat, l'educació, la protecció civil o les deixalleries; però en matèria de gestió cultural i turística conjunta són encara nul·les, especialment perquè les activitats culturals són ben minses, fins i tot a les capitals comarcals, cosa que contribueix a crear un país de desmemòria que mira cap a un futur proper, sense preocupar-se del que passa al seu voltant, i molt menys del passat més immediat.

Notes

- 1 Les Guerres Carlines es produeixen entre 1835 i 1840, 1846-1849 i 1872-1876, i a més s'ha de comptar amb la invasió napoleònica i la seva guerra (1808-1814), i el Trienni Liberal (1820-1823), que portaren a aquestes contrades tropes i batalles que provocaren més pobresa i destrucció.
- 2 *Gran Geografia Comarcal de Catalunya* (1984), Vol. XVI. Barcelona, p. 264-265, 370-371.
- 3 Ferran SÁNCHEZ AGUSTÍ (2001), *Maquis y Pirineos. La gran invasión (1944-1945)*. Lleida, Ed. Milenio, p. 173-174, 183-193, 293, 301, 302. Irene ABAD BUIL & José Antonio ANGULO MAIRAL (2001), *La tormenta que pasa y se repliega. Los años de los maquis en el Pirineo aragonés-Sobrarbe*. Zaragoza, Ed. Prames, p. 92.
- 4 Utilitzem la denominació municipal actual de la Vall de Boí, tot i que aquesta és així des de 1996; anteriorment, el municipi s'anomenava Barruera.
- 5 Elaborat a partir de: Josep SABARTÉS i GUIXÉS (1998), *Població i territori a l'Alt Pirineu Català*, Tremp, Ed. Garsineu. José Luis ACÍN FANLO, *Pueblos abandonados del Alto Aragón*, Ed. Prames. Oriol CLARET (2004), "Demografia, agroturisme i desenvolupament a l'Alta Ribagorça", a *Ripacurtia*, 2.
- 6 Utilitzem la denominació municipal actual de Vall de Boí, tot i que aquesta és així des de 1996; anteriorment, el municipi s'anomenava Barruera.
- 7 Josefina ROMA (2003), "Patrimonio transfugado y construcción de la identidad", a *Ripacurtia* 1, p. 20-21. ESPLUGA, p. 54-55.

- 8 Carlos BARRULL PERNA (2002), “Religiosité populaire et anticléricalisme dans la société prépyrénéenne: quelques exemples à propos de la Ribagorza (1930-1940)”, a *Terres et hommes du Sud*. París, CTHS, p. 318-320.
- 9 Glòria FRANCINO i PINASA (1999), “Toponímia ribagorçana a la novel·la Eros Christ”, a *Alazet*, 11, p. 31.
- 10 Hèctor MORET i COSO (1991), *Pere Pach i Vistuer: articles ribagorçans i altres escrits*, Osca, Institut d'Estudis Altoaragonesos. (articles publicats entre 1899 i 1945)
- 11 P. Ramón CASTEL (1923), *Mi patria. Apuntes históricos y geográficos de la villa de Arén*, Lleida, Imprenta Mariana.
- 12 Hèctor MORET i COSO (2003), “Identitat i literatura popular a la Ribagorça (A partir del recull “Blat colrat. Literatura popular catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça”, a *Ripacurtia*, 1, p. 66. Jean-Joseph SAROÏHANDY (1970), “La pastorada de Perarrúa”, *Bulletin Hispanique*, 18/2, p. 70-85. Rafael VIDALLER TRICAS (1997), “A pastorada de Castigaleu”, *Luenga & fablas*, 1, p. 31-72. Francho NAGORE LAIN (2001), “L'aragonés de a Pastorada de Besians: una referenzia ta l'aragonés literario común”, a *2ª Trobada d'Estudios y Rechiras Arredol d'a Luenga Aragonesa y a suya Literatura*, Osca, Consello d'A Fabla Aragonesa, p. 431-448. Óscar LATAS ALEGRE (2001-2002), “Costa e a pastorada de Capella. Altra copia diferén d'a orichinal”, a *Luenga & fablas*, 5-6, p. 67-85. Chabier TOMÁS ARIAS (2003), “La pastorada de Benabén (Baixa Ribagorza): edizi3n y estudio”, a *Rolde*, 104, p. 25-44.
- 13 Carlos BARRULL PERNA, “La influencia de la infancia en la obra de un desconocido folklorista ribagorzano: D. José Roy Lloret «Llonguet» (Arén, 1910-1994)”, a Francho NAGORE (coord.) (2000), *Homenaje a Rafael Andolz*, Osca, Instituto de Estudios Altoaragonesos, p. 335-358.
- 14 Luis GRACIA (1985), *Arén, rogle y jota, centro de una Terreta bicultural, ribagorzana y cántalo-aragonesa*. Saragossa, p. 20-21.
- 15 Josep ESPLUGA TRENC (2005), *Planeta Franja. El trencaclosques del català a l'Aragó*. Lleida, Pagès Ed., p.126.
- 16 *Territori3m. El largo camino de la comarca hacia la comarcalizaci3n en Aragón* (2003), Saragossa, Gobierno de Aragón, p. 125.
- 17 Victoria RODRÍGUEZ CATIVIELA (1996), *Mancomunidades de municipios de Aragón 1996*, Saragossa, Diputaci3n General de Aragón, p. 72-75.
- 18 Vicente BIELZA DE ORY (1992), *Bases y propuestas de comarcalizaci3n de Aragón*, Saragossa, Diputaci3n General de Aragón, p. 87.
- 19 Ramon TREMOSA i PALAU (1991), *La demografia i l'economia a la Clotada d'Areny (1900-1980) (Un model per a interpretar l'evoluci3n del Prepirineu)*, Saragossa, Mancomunitat de la Ribagorça Oriental/Diputaci3n Provincial d'Osca.
- 20 El 2002 es crea per llei la Comarca de Ribagorza, amb seu a Graus i reconeixent la capitalitat hist3rica de Benavarri, que comprèn sis antigues mancomunitats i l'Ajuntament de Benasc. Carlos BARRULL PERNA (2003), “La descoberta d'una realitat a l'Arag3: identitat i conflicte a la franja ribagorçana catalanoparlant a finals del segle xx”, a *Ripacurtia*, 1, p. 95-99.
- 21 Des de novembre de 2000 declarades Patrimoni de la Humanitat per la UNESCO.
- 22 Montse ESTEVE CAPDEVILA (2004), “Les darreres intervencions municipals en un territori prepirinenc quasi despoblat: el cas del Montsec de l'Estall”, a *Ripacurtia*, 2, p. 95-107. Josep Àngel ALERT (2004), “La gesti3 vers el desenvolupament de la Terreta duta a terme per l'Ajuntament de Tremp”, a *Ripacurtia*, 2, p. 109-116.
- 23 Josep JANÉ i SOLÀ (2004), “Un projecte alternatiu de desenvolupament al Pirineu. Testimoniatge personal sobre la transformaci3 de la Vall de Boí del darrer quart del segle xx (1976-2001)”, a *Ripacurtia*, 2, p. 151-186.
- 24 A més a més de la muni3 d'ens supramunicipals que se superposen uns als altres i que, tot i que alguns haurien de desaparèixer, encara no ho fan o compliquen la gesti3 i la promoci3 conjunta. Per exemple, el 2005, els municipis de la Baixa Ribagorça Oriental estan integrats a Montsec, Ocio y Naturaleza, SL, depenent de la Mancomunitat de la Ribagorça Oriental i Comarca de la Ribagorça, tres entitats que fan promoci3 sobre un mateix territori de manera individual.